

ІСТОРИЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ПОЛІТИЧНУ КУЛЬТУРУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена аналізу основних шляхів і засобів активізації історичних факторів, що впливають на процес трансформації політичної культури сучасного українського суспільства. Показано специфіку використання історичних фактів у сучасних політичних технологіях і кампаніях та наслідки впливу на масову і групову політичну культуру.

Ключові слова: історичні чинники, політична культура, політичні міфи, маніпулювання.

Топалова С.А.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ КУЛЬТУРУ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Статья посвящена анализу основных путей и средств активизации исторических факторов, которые влияют на процесс трансформации политической культуры современного украинского общества. Показана специфика использования исторических фактов в современных политических технологиях и кампаниях, последствия влияния на массовую и групповую политическую культуру.

Ключевые слова: исторические факторы, политическая культура, политические мифы, манипулирование.

Topalova S.

HISTORICAL FACTORS OF INFLUENCE ON POLITICAL CULTURE OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

The article is devoted to the analysis of the basic ways and means of activization of historical factors which influence the process political culture transformation in Ukrainian society. The specificity of use of historic factors in modern political technologies and campaigns, consequences of their influence on mass and group political culture has been considered.

Key words: historical factors, political culture, political myths, a manipulation.

Актуальність проблематики зумовлена наявністю в будь-якій державі, за існування будь-якого типу політичного режиму одвічного і незмінного прагнення правлячої верхівки постійно впливати на суспільну свідомість, забезпечувати прийнятні для себе моделі політичної поведінки. Засоби досягнення цієї мети є різними. У тоталітарних системах контрольованість поведінки досягається шляхом нав'язування, насилля і прямого примусу. У демократичних суспільствах мистецтво управління визначається вмінням „цивілізовано” спрямовувати в потрібне русло людські емоції, почуття, думки і переконання. Однак кожна влада, незалежно від міри її демократичності, прагне мати авторитетний вигляд в очах суспільства і використовує для цього відповідний арсенал технологій міфологізації свідомості. Значна роль при цьому відводиться технологіям

політизації історії та історизації політики, що виступають в якості важливого інструмента соціального конструювання.

Комплекс проблем, пов'язаних із реалізацією стратегій і застосуванням технологій політизації історії є предметом дослідження філософської, історичної, політичної наук, соціології. Значну увагу з'ясуванню міри об'єктивності історичної науки та аналізу історичних чинників впливу на суспільну свідомість приділяють К. Ясперс, М. Лаго, Р. Козеллек, К. Скіннер, К. Надо, Ф. Досс, К. Гемпель, Н. Щербініна, К. Самарська, М. Обушний, В. Бебик, А. Тихолаз, О. Салтовський, М. Попович, О. Гриценко та ін.

Метою статті є аналіз основних шляхів і засобів активізації історичних факторів, які впливають на процес трансформації політичної культури сучасного українського суспільства, завданнями – виявлення об'єктивних і суб'єктивних передумов, політико-культурних і соціальних наслідків політизації та міфологізації історії.

Сучасні тенденції трансформації політичної свідомості українського суспільства визначаються її тотальною міфологізацією, що є результатом дії низки чинників – психологічних, історичних, ментальних, соціо- і політико-культурних, інформаційно-технологічних, освітніх, політичних та інших. Кожен з них відрізняється специфічними шляхами, засобами і наслідками впливу, що зумовлює потребу у групуванні. Розподіл цих чинників на групи є певною мірою умовним. Основою для групування виступають домінантні якості. При цьому слід враховувати взаємозв'язки і органічне сплетіння різнорідних чинників, їх комплексну дію на політичну свідомість. До групи історичних відносимо сукупність чинників, пов'язаних із загальною специфікою історії як науки, особливостями історичного минулого кожної країни та його інтерпретації подій і фактів історичною наукою в конкретні періоди, специфікою політичних запитів і замовлень щодо трактування і оцінки минулого.

Історична наука та історичні знання є важливими не тільки і не стільки у пізнавальному, інтелектуальному контексті, скільки у плані усвідомлення членами суспільства спільного історичного минулого, формування спільної „соціальної пам'яті” і утвердження загально визнаної системи цінностей, на основі яких встановлюється колективне порозуміння щодо минулого і відповідна культурна ідентичність. У цьому сенсі історія завжди, певною мірою, є соціальним конструюванням, що визначає її специфіку як науки. Науковість передусім пов'язана із об'єктивністю знань. У цьому контексті виникає кілька проблем: який зміст самого поняття „історія”?; що є предметом і об'єктом історичної науки?; яка міра об'єктивності історичного знання? та ін.

Загально визнаним є значення поняття „історії” як науки, що вивчає минуле, яке в свою чергу, виступає базовим елементом тріади „минуле – сучасне – майбутнє”. Однак цей підхід часто піддається критиці з тих позицій, що минуле не піддається об'єктивному науковому пізнанню з огляду на низку чинників. Так, наші знання про історичні події і об'єкти залежать від способів передачі їх попередніми поколіннями і специфіки тогочасних лінгвістичних прийомів, смислових конструкцій, соціальних відносин та ще низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, які вносять у процес пізнання минулого значну частку своєрідного „історичного суб'єктивізму” і навіть за наявності намірів щодо адекватного пізнання, суттєво ускладнюють його. Зокрема, неможливим є адекватне розуміння історичних текстів без врахування інтелектуального контексту автора, а сам інтелектуальний контекст є водночас і соціальним, оскільки, описує події у соціальному вимірі. „Коли ми читаємо авторів минулого, ми повинні враховувати важливу невідповідність між їхнім і нашим інтелектуальним світом. Якщо ми не будемо її враховувати, ми будемо позбавлені великої сукупності інформації, що не піддається перекладу, і, тим самим, перешкоджати світу минулого щось повідомити нам” [1, с. 240]. Дійсно, сумнівною видається можливість адекватного розуміння сутності політичних подій чи ідей теоретиків минулого без достовірного знання соціального і політичного контексту цих подій, суб'єктивних передумов, які визначали ставлення теоретика до конкретних політичних проблем і обґрунтування шляхів їх вирішення. Справедливим

виглядає і зауваження К. Надо з приводу того, що „...розуміння смислу історії вимагає спочатку розуміння соціальних відносин між її агентами, ... а ці соціальні відносини створюються історично детермінованою соціальною реальністю” [1, с. 235]. Далі автор зазначає, що самі об’єкти історії також є соціальними конструкціями і вказує на необхідність врахування зовнішніх умов, що належать до інтелектуального світу, без адекватного розуміння яких неможливо робити будь-які висновки щодо контексту історичних висловлювань [1, с. 236-237]. На думку К. Надо, історики розглядають не самі історичні події, а інтерпретують їх як соціальні процеси, в яких групи та індивіди є репрезентантами і учасниками, внаслідок чого і вся історія суспільства стає не історією подій, а сукупністю об’єктів, фокусною точкою зору яких стають інтереси, політичні проекти і теорії сучасності, тобто історія є соціальною історією і соціальною конструкцією.

Вказуючи на соціальну сутність історії, К. Ясперс відмічав: „...перед нами розгорнулася безодня минулого і майбутнього, ...ми ж прагнемо до усвідомлення ситуації нашої сучасності”, „Майбутнє не може бути досліджене. Дослідженню доступне тільки те, що є реальністю. Майбутнє заховане в минулому і в сьогодні, ми бачимо й доосмислюємо його в реальних можливостях” [2, с. 16, 141, 155]. К. Надо також зазначає: „...історія – це соціальна конструкція, особливість якої – звернення до майбутніх поколінь. Це більше не погляд сучасного на минуле, яке досліджується тут, а погляд сучасного на майбутнє, погляд цієї епохи на власне майбутнє”, „...історія як соціальна конструкція ... це перш за все – сукупність дій, здійснюваних агентами з визначеною метою, а саме, інституціоналізації колективної пам’яті” [1, с. 238], „ ...історія – це не тільки погляд на минуле, але також погляд і на майбутнє. Вона є соціальним актом, конструкцією даного суспільства, мета якої – звернутися з посланням до майбутніх поколінь” [1, с. 239]. Це, на нашу думку, адекватна характеристика соціальної сутності історії, що може бути підтверджена низкою прикладів. Так, впровадження нормативної навчальної дисципліни „Історія української культури”, що навіть не має визначеного об’єкта і предмета вивчення, вшанування жертв голодомору і відкриття пам’ятників є не стільки погляд у минуле, скільки специфічний соціальний процес, в основі якого уявлення про владні політичні сили про базові ознаки моделі держави в майбутньому, і, очевидно, прагнення забезпечити підтримку у відповідних електоральних сегментах. Він дозволив створення історичного об’єкту, який звертається до майбутніх поколінь. Переважання історичного дискурсу над часткою історії тільки підтверджує цей висновок. Присвоєння звання Героя України сумнівному персонажу С. Бандері, очевидно, також мало на меті інституціоналізацію історичної важливості особистості і формування відповідних рис колективної соціальної пам’яті. Директивні вказівки нової влади щодо внесення змін у трактування низки історичних понять і процесів також вписуються у рамки стратегій впливу на політичну свідомість.

Таким чином, дослідження минулого спрямовується не стільки на достовірний хронологічний виклад того, що колись відбувалося, скільки на усвідомлення фактів минулого у контексті сучасного, а також, прогнозування майбутнього, відправною точкою якого є, знову ж таки, сучасне. Саме цим зумовлюється все більш широке вживання у західноєвропейському середовищі вислову „історичне знання”, а не „історична наука”.

Отже, в самому розумінні сутності і призначення історичних досліджень закладені об’єктивні передумови міфологізації суспільної свідомості. З одного боку, образи, події і факти минулого в дослідженнях сучасників у принципі не можуть бути об’єктивними, а постають лише як оповіді та інтерпретації сучасників, їх версії, судження та гіпотези щодо подій минулого. Кожний історик має свою логіку і техніку дослідження минулого, своє бачення значення і наслідків відповідних подій, спирається на оповіді попередників і сучасників, що в сукупності вносить суттєвий суб’єктивний компонент у процес дослідження і у сформульовані наукові висновки. До того ж, цей суб’єктивний компонент

має здатність „нашаровуватись”, оскільки історики складають „оповіді оповідей”, а не „оповіді фактів”.

Низка важливих факторів необ’єктивності історії та інших соціальних наук пов’язана із застосуванням наукових термінів, понять і категорій, які не можуть бути суто науковими і соціально нейтральними, оскільки виробляються суспільством для його потреб, визначають семантичні межі вживання, реагують на просторово-часові зміни. За висловом Ф. Досса, „...поняття констатує певний соціальний факт і ...саме по собі є фактором соціального факту, а не тільки його відображенням ... і має зворотний вплив на нього” [3, с. 283]. В історичних дослідженнях поняття також використовуються як „...індикатори політичних і соціальних змін”. К. Надо також зазначає, що „... можна історично показати, спираючись на певні докази, як деякі поняття з’явилися саме у той момент, коли на них виник запит з боку даного суспільства” [1, с. 243]. Так, саме після здобуття незалежності українська історична наука наповнюється поняттями „українська державність”, „національно-визвольна війна”, „рух опору”, „більшовицький переворот”, „голодомор” та ін. Поняття існує і займає відповідне місце у дискурсі суспільства, але в нього може бути вкладений різний зміст, внаслідок чого воно передаватиме інше повідомлення, після чого буде приреченим означати те, що йому приписано” [1, с. 243]. Отже, дослідження самих понять передбачає врахування значної часової дистанції, що відділяє епоху, яка створила це поняття, від сучасності, а також, розуміння відмінностей соціально-політичного змісту понять, присвоєного різними суспільствами і соціальними групами в різні часи.

Враховуючи вищевикладене, можна розглядати історію як соціально-інтелектуальну конструкцію, з допомогою якої кожне суспільство створює свою ідентичність і формує колективну соціальну пам’ять для нинішнього і майбутнього поколінь з метою реалізації відповідних політичних стратегій і проектів. Застосовувані наукові поняття і категорії, які здатні трансформувати власний зміст, виступають в якості ключових інструментів цього конструювання. В той же час і самий процес конструювання і застосування відповідних понять виступають свідченням потреб суспільства, вказують на його проблеми і бачення перспектив, є засобом передачі соціального досвіду.

Таким чином, визначаємо дві, найважливіші, на нашу думку, групи чинників, що зумовлюють об’єктивну неможливість отримання абсолютно адекватного історичного знання.

Третя група чинників необ’єктивності історії пов’язана із попередніми, а також із постійною наявністю впливу „важливих суспільних інтересів” та прямих замовлень щодо результатів історичних досліджень з боку держави, окремих політичних сил. Ці замовлення визначаються політичними проектами і стратегією їх досягнення шляхом застосування масштабного маніпулювання суспільною свідомістю. Внаслідок цього у свідомості представників різних поколінь вибудовуються різні „історії інтерпретацій”, ті, які були притаманні певним політичним періодам, домінуванню певних політичних сил та ідеологій.

Таким чином, історія не буває безпристрасною, не викладає „чистих” фактів без коментарів, оціночних суджень. У різні часи історична наука, передусім, той курс, що викладається в навчальних закладах, по-різному подає і оцінює одні й ті самі історичні періоди, події і факти – залежно від ідеологічної доцільності, політичної стратегії і т.д. Такий перманентний стан історичної науки наочно відбиває сутність поняття і процесу політизації історії. Отже, під політизацією історії розуміємо специфічну інтерпретацію фактів і подій минулого у руслі певної політичної стратегії сучасності чи конкретних, довго- або короткострокових політичних цілей, метою якої є соціальне конструювання минулого та формування відповідних рис колективної соціальної пам’яті і свідомості, орієнтованих на проекти найближчого чи віддаленого майбутнього. Процес політизації історії не має національних кордонів і не є технологією окремих політичних сил. Свідченням глобальності його масштабів стало, зокрема, визначення як окремого

тематичного напрямку „Використання історії, зловживання нею та відповідальність істориків” на XIX конгресі історичних наук в Осло (2000 р.).

Однак суспільні наслідки політизації історії можуть бути різними, залежно від конкретної політичної мети та відповідних замовлень щодо інтерпретації історичних подій і діяльності особистостей. За умови наявності визначеної моделі майбутнього суспільства, основні параметри якої не викликають ціннісних протиріч у середовищі домінуючих політичних суб'єктів, соціальне конструювання історії може відігравати консолідуючу роль, створювати соціокультурний фундамент політичного проекту майбутнього суспільства. У протилежному випадку, коли різні політичні сили орієнтуються на кардинально різні проекти майбутнього чи на власні короткострокові цілі, наслідки виявляються у вигляді масштабних суспільних конфліктів, які мають здатність транслюватися із політичної сфери до інших.

Викладення історії завжди є не лише політизованим, але й міфологізованим. Різниця лише в сюжетних лініях цієї міфологізації. Тому в свідомості представників різних поколінь уявлення про одні й ті самі історичні періоди і події складаються з різних наборів міфів. Наочну ілюстрацію цього отримаємо, порівнюючи інтерпретацію в підручниках з історії часів СРСР та в сучасних українських, наприклад, діяльності і самої постаті Б.Хмельницького, Сталіна, ОУН-УПА та ін. Відповідно, і свідомість представників різних поколінь перенасичена тими чи іншими міфами, залежно від того, яку саме „історію” вони вивчали. Ці міфи, в свою чергу, визначають ставлення до носіїв інших міфів, до сучасних політичних подій, міфологізованих шляхом використання різноманітних маніпулятивних технологій, в тому числі, і маніпулювання історією. Передбачуваним і бажаним для відповідних політичних сил результатом стають масштабні конфлікти ідентифікації, вміле технологічне розкручування яких забезпечує перемогу на виборах і суспільний розкол, що і надалі використовується для отримання політичних дивідендів.

Конкретні приклади бачимо як під час виборчих та інших політичних кампаній, так і в повсякденній діяльності суб'єктів політики різних рівнів. З усіх минулих виборчих кампаній найбільш показовою в цьому була президентська кампанія 2004 р., яку, на нашу думку, можна вважати початком нового етапу політизації історії України, суттєвими відмінностями стало загострення конфліктності політичних запитів і замовлень щодо історичних висновків, розгортання масштабних кампаній з „розкручування” у ЗМІ відповідних історичних міфів, формуванню регіональної, а не громадянської ідентичності, штучному протиставленню електорату Східних і Західних регіонів. Стратегія роботи штабів кандидатів з різними групами виборців була спрямована на забезпечення ідентифікації певних соціальних груп з даним кандидатом, а одним із ключових засобів реалізації цієї стратегії відіграло саме маніпулювання історичними фактами та актуалізація історичних стереотипів, сформованих у представників різних вікових груп.

У подальшому, фактично, усі, хоч відносно значимі дії влади чи опозиції супроводжувались явною політизацією певних історичних періодів і подій, при цьому, отримані результати часто не відповідали початковим намірам і очікуванням. Так, загальнонаціональна акція вшанування жертв голодомору, яка, за задумом Президента, мала сприяти „...формуванню порозуміння, єднання і консолідації, якої потребує нація”, вирішувати завдання „...здійснення великої, кропіткої наукової роботи, на базі якої повинна організуватися просвітницька та освітянська робота”, „...підвищення самодостатності та відмови від малоросійства, ...формування ключових національних пріоритетів” [4, с. 4], тобто, по суті, вирішувати проблему усвідомлення спільного минулого і формування спільної ідентичності, мала наслідками подальшу поляризацію ідентичності на тлі чергових спроб політизації історії. Невміле формулювання самої ідеї, неадекватні сучасному стану суспільства масштаби заходів і витрати на їхнє проведення, провокативні спроби пошуку відповідальних серед сучасників, неврахування

загальновідомої ієрархії людських потреб – усе це спричинило роздратування в суспільстві, загострення конфліктності у міждержавних відносинах.

Як бачимо, історична наука не може надавати цілком достовірні знання про минуле, оскільки перебуває під впливом низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, що ускладнюють, а іноді, й унеможливають отримання адекватного щодо дійсності знання і формування на його основі реалістичних уявлень та інших компонентів політичної свідомості. У „науковому” викладенні історичних подій в різні періоди державності значною мірою присутній „кругообіг” міфів і контрміфів, суть і характер яких визначається політичною доцільністю та політичними інтересами впливових суб'єктів політики.

У політичній свідомості сучасного українського суспільства наявні два типи історичних міфів – радянські та пострадянські, сформовані вже за час незалежності. Результатом актуалізації цих міфів і відповідних ціннісних установок та стереотипів є поглиблення конфліктів ідентифікації за низкою ознак – віковими, регіональними, і навіть, за політичними уподобаннями, що є аномальним для демократичного суспільства. Відсутність у середовищі правлячої верхівки та в суспільстві визначеної і узгодженої стратегії розвитку держави, конкретних уявлень стосовно її майбутньої моделі унеможливорює й вироблення єдиної стратегії та вибір ключового вектора конструювання колективної соціальної пам'яті. Публічно-політичні коливання між „русофобством” та „українофобством” і відповідні історичні запити та замовлення здійснюють деструктивний вплив на суспільну свідомість, актуалізують додаткові чинники її поляризації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Надо К. Социально-политическое конструирование истории: перекрестное прочтение Рейнхарта Козеллека и Квентина Скиннера / К. Надо // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Харьков: Константа. – 2006. – № 4. – С. 235–249.
2. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; [пер. с нем. 2-е изд.] – М.: Республика, 1994. – С. 16–160.
3. Скиннер К. Свобода до либерализма / К. Скиннер. – СПб.: Изд-во Европейского ун-та в С.-Петербурге, 2006. – С. 11–27.
4. Сірук М. Уроки голодомору / М. Сірук // День. - № 191, 6 листопада 2007р. – С. 4.